

Josef Úlehla (1852–1933)

Josef Úlehla

In: Lukáš Vízek (author): Josef Úlehla (1852–1933). (Czech). Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, 2018. pp. 14–38.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/404333>

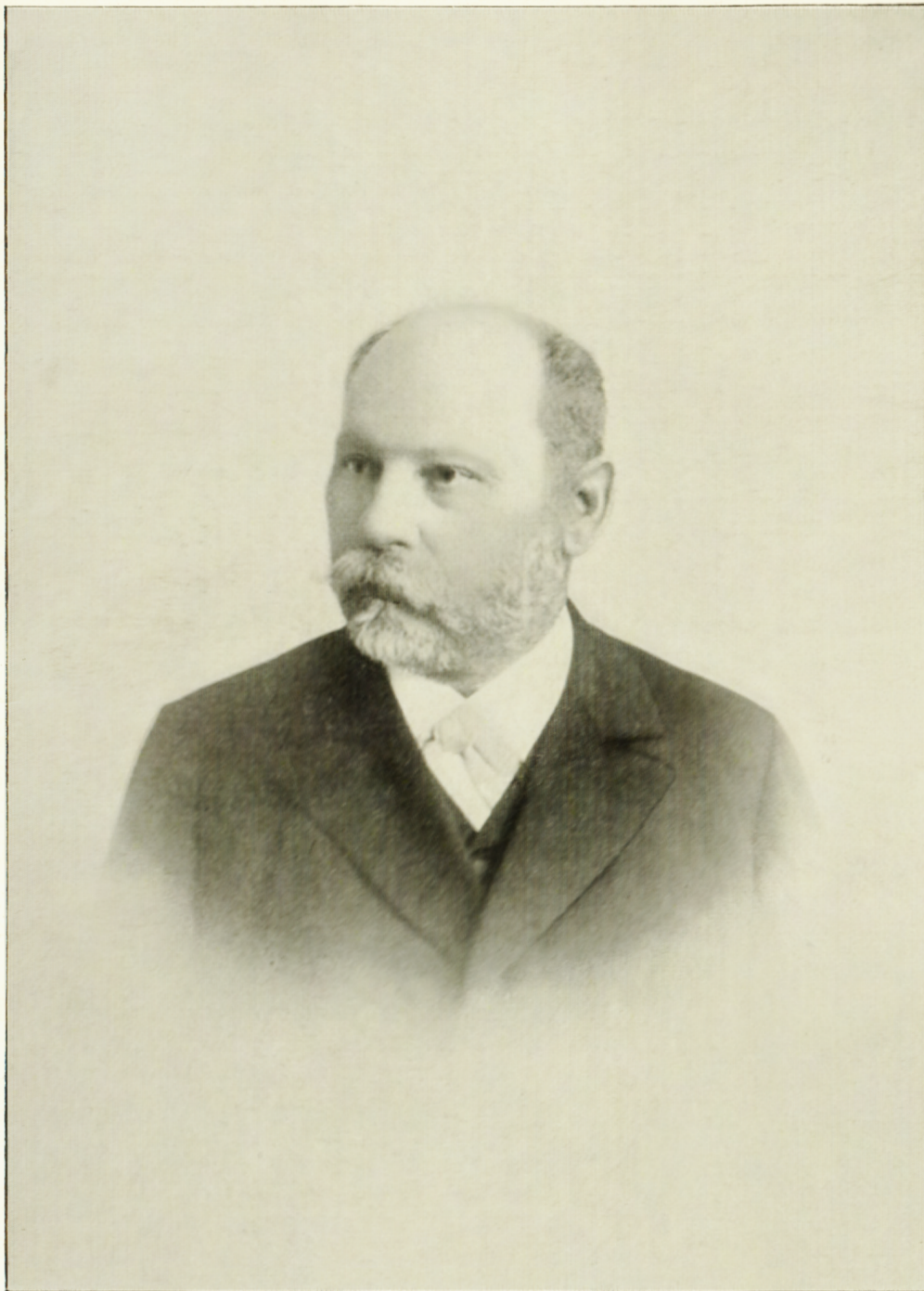
Terms of use:

© Lukáš Vízek

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library*
<http://dml.cz>

Josef Úlehla

Josef Úlehla, portrét a podpis, rok 1912, 8,5 × 14,1 cm, převzato z [Ha12a], str. 625.

JOSEF ÚLEHLA

Rodina

Předkové J. Úlehly byli mlynáři, hospodařili na plovoucích vodních mlýnech na spodní vodu na řece Moravě. Úlehlův děd z otcovy strany, Joseph Úlehla, pocházel ze Slovenska, za napoleonských válek byl žoldákem. Po ukončení bojů se usadil v Podivíně a živil se krejčovstvím. Oženil se s Annou Helešicovou z Ladané u Břeclavi. Oba zemřeli pravděpodobně na cholera, měli jedenáct dětí.¹

Pátý nejstarší ze sourozenců, Úlehlův otec, Ludvík (1821–1882) se po smrti rodičů spolu s bratrem Augustýnem vyučil v Novosedlech vodním mlynářem, tímto řemeslem se však živil čím dál obtížněji:

*Děd Ludvík byl ještě mlynářem, ale mlýn na spodní vodu už opustil. Mlynařil na několika mlýnech na Slovácku, jež si najímal, když mu vlastní vyhořel. Po druhé ho stihla finanční pohroma nástupem uherské mouky z válcových mlýnů v letech osmdesátých minulého století. Znovu se zmohl s pomocí své ženy, také ze mlýna pod Pavlovskými vrchy, ale pak už nechal mlynaření a stal se hostinským.*²
([ÚV49], str. 103)

Na mlýnech se udržel do roku 1858, kdy si najal hostinec v Ceronech, části obce Babice u Uherského Hradiště. Jeho žena byla Němka, jmenovala se Rosalie roz. Soglová (1822–1900) a pocházela z Drnholce, sousední obce Novosedel na druhém břehu Dyje.

K původnímu řemeslu se Úlehlovi zkusili ještě vrátit, najali si velký mlýn v Žádovicích u Kyjova.³ V letech 1863 a 1864 se jim však kvůli značnému suchu dařilo mlít pouze sporadicky. Odstěhovali se proto se zbytky svého majetku do Břeclavi, kde si pronajali hostinec v Lidické ulici.⁴ Zdejší živnost ovšem skončila rovněž nešťastně, neboť budovu stihl požár a její majitel shromažďoval tři čtvrtě

¹ Tyto i následující informace o Úlehlově rodině jsou sepsány na základě publikací [Ha12b] a [Ha22] a jsou upřesněny podle matrik narozených, oddaných a zemřelých. Pro další údaje viz *Rodokmen Josefa Úlehly* výše. Poznamenejme, že v [Ha12b] je například uvedeno, že Anna Úlehllová, roz. Helešicová, zemřela v roce 1830 (správně je 1832). Autor této knihy, E. Havelka, vystihl, jakým způsobem shromáždil fakta: *Životopisná data opatřil mně hlavně nejmladší syn Úlehlův, právník Miloš Úlehla.* ([Ha12b], str. 15)

² Pro zajímavost lze poznamenat, že v roce 1875 bylo v Čechách zaznamenáno celkem 6940 mlýnů. Z toho bylo 220 parních, 40 větrných a již jen 4 plovoucí. Žádný z posledních jmenovaných se nedochoval do současnosti ani na Moravě. Na Slovensku se nachází jediný, je umístěn v blízkosti soutoku Malého Dunaje a Váhu ve městě Kolárovo a je upraven jako muzeum vodního mlynářství. Více informací o této technické památce viz její domovská stránka <http://www.muzeum.sk/?obj=muzeum&ix=mvm> [cit. 2015–10–07], o mlýnech viz podrobnou monografii Štěpán L., Křivanová M., *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Argo, Praha, 2000.

³ Budova žádovického mlýna již neexistuje, stála při rozcestí na jihovýchodním konci obce. Vodu přiváděl náhon od říčky Hruškovice, byl zarovnán při přeměně polností během kolektivizace po druhé světové válce, dnes je patrný na leteckých snímcích jako stopa v krajině. Tyto informace byly ověřeny korespondencí s obecním úřadem v Žádovicích v roce 2011.

⁴ Dnešní Lidická ulice je původní spojnici centra města a tehdy samostatné Staré Břeclavi, místa nejstaršího osídlení. J. Úlehla na hostinec vzpomíná jako na stavení při silnici od Staré Břeclavi. Více viz [Ha22], str. 13.

roku finance na opravu. O letech provozu hostince se však J. Úlehla ve svých vzpomínkách zmínil pozitivně:

Ale v hostinci se zastavovali o trzích sedláci z okolních vesnic. Mnozí z nich byli lidé národně uvědomělí, četli u nás noviny, dávali se s otcem do politických rozhovorů. Tak se stalo, že starosta novoveský, Josef Filipovič, otcí nabídl do nájmu obecní hostinec a k tomu přidal do nájmu stodvacet měr obecních polí.

([Ha22], str. 13)

Boršov u Kyjova, mlýn, 11,7 × 8,5 cm.⁵

Úlehlovým se v Nové Vsi⁶ opět začalo dařit zejména díky zmiňované možnosti obhospodařovat polnosti. Rodinu však i tam stihla smutná událost. V roce 1872 zemřel v osmnácti letech na otravu krve mladší syn Liboslav. Ludvík Úlehla dožil v Týnci u Břeclavi, kde koupil se svojí ženou na stáří domek. Zemřel 16. května 1882. Rosalie Úlehlová, roz. Soglová, zemřela 22. listopadu 1900 v Kloboukách u Brna, kde bydlela u svého syna Josefa.

Na rodiče vzpomínal J. Úlehla s úctou. Na otci vyzdvihoval jeho pracovitost a vytrvalost, dobré řízení hospodářství i přes jeho nelibost k samotné práci na poli. Připomínal jeho obratnost v řemeslu, nejen v mlynářství, ale také v truhlářství a krejčovství. O jeho charakteru napsal:

Byl racionalista a horlivý vlastenec český, do roku 1860, dokud nebylo českých novin, odebíral kalendář Koledu, vydávaný Maticí Moravskou, po roce 1860 vždycky měl svobodomyšlný český list. Povahou svou byl hrdý, smělý, sebevědomý, cti své úzkostlivě dbalý, pravdivý, přísný, ale velmi prchlivý. ([Ha22], str. 14)

Matka přišla o své rodiče podle [Ha12b] v roce 1830, kdy oba zemřeli na cholera. Byla velmi pracovitá, obstarávala zemědělské práce a pečovala o domácí zvířata. Vzhledem ke své národnosti mluvila s dětmi i s mužem německy. Děti však mezi sebou a s otcem hovořily česky.

⁵ Podle popisu na zadní straně fotografie v této budově Úlehlovi bydleli. Snímek není datován, pravděpodobně je mladší. Je uložen v Moravském zemském muzeu v Brně, fond. *Josef Úlehla*, sign. 41/82, inv. č. T 477.

⁶ Jedná se o Moravskou Novou Ves u Hodonína.

Dětství

J. Úlehla se narodil 16. března 1852 v Podivíně pravděpodobně v domě stojícím na místě současné stavby č. p. 352.⁷ Byl zvláštním dítětem, mluvit začal až ve čtyřech letech a to česky i německy. Od té doby byl občas neposedný, těžko uhlídatelný, ale velmi zvědavý. Stále se rodičů na něco ptal. Jednou při sledování otce ve mlýnici se mu z roztržitosti dostala ruka mezi palečné kolo a pastorek stroje. Ozubení mu sedřelo kůži na prstech. Když byl opět zdrav, byl poslán rodiči do školy, aby zkontroloval, dostal se více mezi vrstevníky a mohl rozvinout svá nadání.

Podivín, pravděpodobný Úlehlův rodný dům třetí zprava; pohlednice z roku 1901, 13,9 × 8,7 cm.⁸

J. Úlehla se začal vzdělávat již ve čtyřech letech, v roce 1856 se stal žákem tehdejší triviální školy v Boršově u Kyjova. Kolektiv ho zprvu příliš nelákal, na nové prostředí si zvykal pomalu. Naučil se ovšem velmi rychle číst:

Ve škole naučil se malý Úlehla hned první den slabikovati od souseda v lavici, snad také již něco uměl od otce z domu. ([Ha12a], str. 627)

Podivín, pravděpodobný Úlehlův rodný dům druhý zleva; nedatovaná pohlednice, 13,8 × 8,7 cm. Současný stav, ulice Komenského, vlevo kostel sv. Petra a Pavla; foto autor, 2012.

⁷ Na fasádě domu se nachází Úlehlůva pamětní deska, podrobně je popsána níže.

⁸ Pohlednice byla reprodukována díky panu Zdenkovi Hasilíkovi, kronikáři města Podivína. Zobrazuje dům, jak mohl pravděpodobně vypadat v době Úlehlůva narození. Později byl výrazněji přestavěn. Viz obrázky níže.

Od roku 1858 posílali rodiče J. Úlehlu do triviální školy v Huštěnovicích u Uherského Hradiště, přešli tehdy do Ceron. Zde nejprve vyřizovali administraci spojenou s pronájmem hostince, poslali syna do Napajedel u Otrokovic pro kolky na nájemní smlouvu. J. Úlehla na tuto událost vzpomínal takto:

Naproti kostelu byla budka, v té prodávala babka tabák a kolky; zděsila se, jací jsou to lidé, kteří takové drobné dítě s penězi tak hrubými posílají do dalekého města pro neznámou věc. Poslechl jsem otce, cestou jsem se nikde nezastavoval a vrátil se domů v tu asi chvíli, kterou mne čekali. ([Ha22], str. 20–21)

J. Úlehla vynikal spolehlivostí, velmi dobře prospíval, po otci navíc zdědil řemeslnou zručnost. Ovládal tesařské i jiné praktické dovednosti při hospodářství, pomáhal s pracemi na mlýně, když přišel s rodiči do zmiňovaných Žádovic. Začal tehdy docházet do piaristické hlavní školy v Kyjově,⁹ kde od září roku 1862 navštěvoval třetí a později čtvrtou třídu.

Od mládí byl silně ovlivněn otcovým racionalismem. Při přemýšlení byl veden až k určitým náboženským pochybnostem. Byl k víře o to skeptičtější, o co byly horlivější výklady katechetů o posledním soudu. Jeho uvažování se do jisté míry uklidnilo právě u piaristů v Kyjově. O zdejším prostředí napsal:

Kněží piaristé nemluvívají o pekle, alespoň já se na to nepamatuji. Za to piarista Novotný v třetí třídě vytahoval odpoledne často z kapsy malou kouli, velikou asi jako pěst, blankytnou, na níž byly rozličné kruhové čáry. Ukazoval je, jmenoval a říkal, že toto je rovník, poledník, rovnoběžka, obratník, ekliptika, polární kruh; země se točí, kolem něho jsou všude hvězdy, kde je nebe? a kde je peklo? ([Ha22], str. 19–20)

Středoškolská studia

V roce 1864 se Úlehlovi přestěhovali do Břeclavi, kde hospodařili v hostinci. J. Úlehla začal docházet na gymnázium ve Strážnici spravované piaristy.¹⁰ Během studií bydlel v domě tamního profesora Františka Bartoše (1837–1906),¹¹ První

⁹ Katolický řeholní Řád zbožných škol (piaristický řád) byl založen v Římě sv. Josefem Kalasanským (1557–1648) v roce 1597. Od počátku byl zaměřen na vzdělávání, zřizování a správu škol a na misijní činnost. Do českých zemí přišel v roce 1631 na pozvání kardinála Františka Ditrichštejna (1570–1636), olomouckého biskupa. Piaristé nejprve působili v Mikulově, v následujících letech založili rezidence přibližně na třiceti místech Čech, Moravy a Slezska. Jejich úkolem byla výuka mládeže, kulturní rozvoj a rekatolizace země. Do Kyjova přišli v roce 1759. Krátce po příchodu založili gymnázium, které však nemělo dlouhé trvání, v roce 1774 bylo spolu s dalšími podobnými školami dekretem Marie Terezie zrušeno. Místo něho byla v Kyjově zřízena hlavní škola s německým vyučovacím jazykem. Více informací viz Zemek M. a kol., *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*. Scholae Piae, Prievidza, 1992, nebo *Svatý Josef Kalasanský a Zbožné školy. Informátor o řádu piaristů*. Českomoravská provincie řádu Zbožných škol, Strážnice, 2004.

¹⁰ Piaristé přišli do Strážnice v roce 1633, usídlili se v budově bývalého českobratrského sboru a školy a brzy po svém příchodu zahájili vzdělávání mládeže. Zdejší gymnázium zůstalo proti Kyjovskému zachováno i po tereziánských reformách. Na jeho činnost navázalo až roku 1874 nižší německé gymnázium (bylo zrušeno roku 1884). Dnes je Strážnice jediným místem v České republice, kde piaristé působí. V původní budově gymnázia je nyní domov pro seniory.

¹¹ František Bartoš (1837–1906) byl český pedagog, jazykovědec a etnograf. Vyučoval na gymnáziích ve Strážnici, Olomouci, Těšíně a Brně. Je autorem řady národopisných knih, napsal významný dvoudílný *Dialektický slovník moravský*. Ve stálé expozici Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně má zřízenou pamětní síň představující jeho život a dílo.

dva roky absolvoval s dobrými výsledky, ale postupně začal pocítovat určitou nelibost vůči zdejšímu vyučování. Byl to odpor proti

... neustálému pamětnému učení a do paměti ukládání bezduchých věcí, proti bezduchému převádění bezduchých vět a textů z latiny, řečtiny a češtiny do němčiny a z němčiny nazpět do latiny, řečtiny a češtiny; to bylo pro mě asi takové zaměstnání, pro dítě nadané a vědy chtivé, jako převážeti na trakači vodu z potoka do potoka. ([Ha22], str. 21)

Tato nechuť jej vedla ke skepsi ke klasickému gymnaziálnímu vzdělávání, pomohla k jistému opovržení antickou kulturou a ovlivnila později Úlehlovo dílo.

Strážnice, kostel Nanebevzetí Panny Marie a piaristická kolej; foto autor, 2012.

Ve třetím ročníku J. Úlehla založil se spolužáky čtenářský spolek, odebíral pro něj Olomoucké noviny, tehdy jediný český vlastenecký list na Moravě. Napsal do nich o strážnické skupině zprávu. Pravděpodobně iniciativou redaktora novin nebo zásahem některého spolužáka měl na konci otištěného článku uvedeno, že spolu s ostatními studuje ruštinu. Rakousku tehdy hrozila válka s Ruskem a ve Strážnici bylo početné německy mluvící obyvatelstvo. Informace o tom, že se ve zdejších studentských spolcích pěstuje ruský jazyk, vyvolala značný rozruch a představovala de facto politický problém.

Díky tomu měl J. Úlehla doporučeno odejít ze školy. Nebyl přímo vyloučen, byl potrestán tzv. consiliem abeundi.¹² Následující školní rok, tedy 1867/1868, strávil samostudiem z domova. Rodině nepřiznal celou anabázi s článkem v Olomouckých novinách ani své consilium abeundi. Prohlásil, že o studium na strážnickém gymnáziu nemá zájem. Rodiče se tehdy dostali do finanční tísně díky požáru břeclavského hostince a nebyli schopni zaopatřit synovo studium. Příliš proto syna nepodezírali a jeho „rozhodnutí“ v podstatě vítali.

¹² Consilium abeundi (česky „rada odejít“) se praktikovalo především na církevních školách a představovalo specifickou formu kázeňského napomenutí, resp. vyloučení. Praxe udělování consilia abeundi nebyla jednotná. Zpravidla student sám „musel“ zažádat o ukončení studia, tím odešel bez zaznamenaného deliktu. V jiných případech se jednalo o podmíněčné vyloučení, kdy k odchodu studenta došlo až po opakování přestupku nebo novém prohřešku.

J. Úlehla byl k samostatnému studiu přirozeně motivován vlastní touhou po poznání. Věnoval se především svým nejoblíbenějším předmětům: matematice, fyzice a přírodopisu. Vše se musel naučit sám výhradně četbou knih, čímž byl ovlivněn ve svém budoucím profesním životě a tvorbě. Výrazný doklad zaujetí pro samostudium představuje jeho učebnice vyšší matematiky pro samouky *Poččet infinitesimální* z roku 1906.

Po roce přestěhovali jsme se do Nové Vsi. Otcí se dařilo lépe, a já poprosil matku, aby mne dala na „slovanské“ gymnasium do Brna. Matka přemluvila otce, a já dostal peníze na cestu. Octl jsem se před proslulým ředitelem Wittkem. Poznal jsem, že to je muž neobyčejně přísný a drsný, ale opravdový a já pocítil k němu velkou důvěru. ([Ha22], str. 22)

Takto J. Úlehla připomněl začátek svého druhého středoškolského studia na c. k. *Slovanském gymnasiu* v Brně na podzim roku 1868.¹³ Vynikal zprvu dobrými výsledky, překonal zejména jistý deficit v řečtině. Na tento předmět dostal zmíněného ředitele Karla Wittka (1824–1902),¹⁴ pedagoga s přirozenou autoritou i přísnými metodami výuky. Se zájmem naslouchal také dalším zdejšími vyučujícím, středoškolskému profesoru Václavu Roytovi (1827–1907), pozdějšímu prvnímu zemskému školnímu inspektorovi na Moravě,¹⁵ nebo Františku Bartošovi (1837–1906), jenž přešel na brněnské gymnázium v roce 1869 ze Strážnice. F. Bartoš byl českým vlastencem, zaměřoval se důrazně na pravopis i znalost děl českých i jiných slovanských literátů. Později se věnoval také výuce řečtiny. Jelikož byl vlasteneckými studenty oblíben, dařilo se mu mezi nimi vzbuzovat zájem o tento klasický jazyk a přibližovat krásy antické kultury.

V latině tomu tak nebylo, tam bylo opět jakové takové, chtěné, nechťené, převádění bezduchých textů do češtiny, bezduchých vět z češtiny do latiny. ([Ha22], str. 22)

J. Úlehla neměl rád latinský jazyk na rozdíl od češtiny a řečtiny. Svůj odpor navíc stupňoval, dostával stále horší hodnocení, až na konci sexty díky nedostatečné na vysvědčení skládal z tohoto předmětu reparát. V Brně rovněž znovu propadl do skepse k víře. Do kostela chodil zprvu pilně, poslouchal kázání a studoval učení církve. Díky svému stále hlubšímu vzdělání však velmi nesouhlasil s některými byť často nedůležitými prohlášeními farářů. Z katolického prostředí proto odešel a v důsledku se vzdal víry. Sám sebe označoval jako racionalistu a agnostika.¹⁶

¹³ C. k. *Slovanské gymnasium* v Brně založené roku 1867 představovalo na Moravě první školu tohoto druhu s českým vyučovacím jazykem. Původně sídlilo v domě č. p. 590 na Rooseveltově ulici (tehdy ulice Na Hradbách), v roce 1884 získalo novou budovu na třídě Kapitána Jaroše č. p. 1829 (tehdy ulice Alejní). V ní nyní sídlí jako pokračovatel původní školy *Gymnázium Brno* tř. Kpt. Jaroše. Vedle všeobecného vzdělávání nabízí i studium zaměřené na matematiku. Více o historii školy a zdejších učitelích zmiňovaných níže viz *1. české gymnasium v Brně. Sborník ke stému výročí jeho založení*. Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisku, Kralice nad Oslavou, 1967.

¹⁴ Karel Wittek (1824–1902) byl český pedagog, vyučoval na gymnáziích v Těšíně a Brně. V roce 1867 byl ustanoven prvním ředitelem c. k. slovanského gymnasia v Brně.

¹⁵ Václav Royt (1827–1907) byl český historik a pedagog. Vyučoval na gymnáziích v Jihlavě, Znojmě a Brně, kde v roce 1867 *Slovanské gymnázium* spoluzakládal. Funkci prvního zemského školního inspektora na Moravě zastával od roku 1888.

¹⁶ Podrobněji viz [Ha22], str. 20.

Na brněnském gymnáziu se seznámil s Janem Mrazíkem (1848–1923),¹⁷ který pocházel z Roštína u Kroměříže. Měl již jen matku, chudou vdovu po učiteli. V Brně sháněl nejprve bydlení, neměl pochopitelně mnoho peněz, a tak s vděkem přijal Úlehlovu nabídku na společné bydlení v podnájmu. Vynikal v jazycích, znal perfektně českou mluvnici, ovládal obstojně řečtinu a latinu. Úlehlovi v těchto předmětech velmi pomáhal, on mu na oplátku vysvětloval matematiku a fyziku. Stali se z nich dlouhodobí blízcí přátelé.

Kolem J. Úlehly a J. Mrazíka se postupně shromáždili další studenti. Sházeli se v jejich bytě k pořádání besed o literatuře, umění i politice. Někteří z nich se později rovněž stali veřejně činnými. Byli to František Bílý (1854–1920), od roku 1910 zemský školní inspektor, Jan Herben (1857–1936), spisovatel, novinář, zakladatel časopisu Čas, Leoš Janáček (1854–1928), významný hudební skladatel, a další.

J. Úlehla brněnské gymnázium nedokončil, odešel společně s J. Mrazíkem v říjnu roku 1871 na nově založený *c. k. Slovanský ústav ku vzdělávání učitelů* v Brně.¹⁸ Změnou školy v podstatě určil, jakému povolání se bude po celý život věnovat. Setkal se však s nepochopením. F. Bartoš se těžce vyrovnával s odchodem svého nadaného studenta,¹⁹ Úlehlovu otci se zase zdálo učitelské povolání nedostatečně oceňované.

Úlehlovo ukončení gymnaziálních studií může vyznívat paradoxně vzhledem k jeho studijním předpokladům a schopnostem, které by jistě později uplatnil na univerzitě. O skutečných důvodech změny školy lze dnes pouze spekulovat. Bylo jich pravděpodobně více, některé zmínil J. Kopáč takto:

Bezprostřední příčinou tohoto odchodu z gymnasia byl jakýsi Mrazíkův konflikt s profesory; pohoršovaly a unavovaly ho žebroty o obědy a špatně placené kondice. Také Úlehla v septimě, kam se dostal po reparátu z latiny, začal malomyslně a tento pocit se stupňoval, když dostali za učitele matematiky neschopného člověka, který Úlehlu, nejlepšího matematika ve třídě, všemožně snižoval.

([Ko67], str. 36)

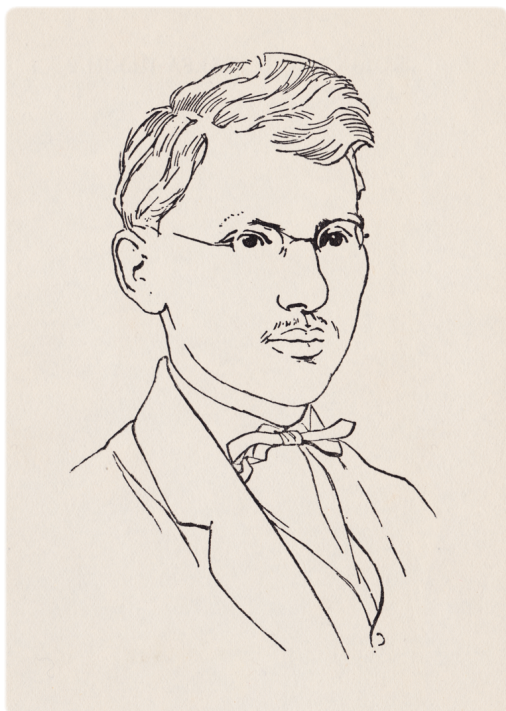
Na učitelském ústavu J. Úlehla vykonal rozdílovou zkoušku, v prosinci roku 1871 nastoupil do tehdy posledního třetího ročníku. Studium prošel v podstatě bez námahy a s přehledem, neboť měl z gymnázia dostatečnou průpravu. Závěrečnou

¹⁷ Jan Mrazík (1848–1923) byl český reformní pedagog, publicista a překladatel. Studoval anglosaskou, skandinávskou a ruskou pedagogiku. Do češtiny přeložil díla amerického psychologa a reformátora Johna Deweye (1859–1952), práce švédské pedagožky Ellen Keyové (1849–1926) nebo pedagogické spisy ruského spisovatele Leva Nikolajeviče Tolstého (1828–1910). O jeho životě a díle viz Kříčková H., *Jan Mrazík (1848–1923)*. Edice Postavy české pedagogiky, svazek č. 15, Ústav školských informací, Praha, 1990.

¹⁸ C. k. Slovanský ústav ku vzdělávání učitelů byl založen roku 1871, sídlil v brněnském minoritském klášteře a od roku 1878 v ulici Poříčí č. p. 273 (tehdy ulice Na Poříčí). K ústavu byla připojena cvičná obecná škola. Informace plynou z rozsáhlého archivního fondu *Státní mužský ústav učitelský, Poříčí 5, Brno* uloženého pod sign. M7 v Archivu města Brna.

¹⁹ Informace plyne z [Ha22], str. 25. V zápisech pedagogických rad profesorského sboru gymnázia však není o Úlehlově a Mrazíkově změně školy zmínka. V katalogu žáků je stručně poznamenán jejich odchod v říjnu roku 1871 a není uvedeno, na kterou školu přestoupili. Uvedené dokumenty jsou uloženy v Archivu města Brna ve fondu sign. 51 *Gymnasium dr. Josefa Kudely, Brno* (V letech 1946–1952 bylo gymnázium pojmenováno po významném českém pedagogovi, legionáři, představiteli Sokola a druhého odboje Josefovi Kudelovi (1886–1942)).

zkoušku dospělosti však v červenci roku 1872 nevykonal, absolvoval jen některé předměty a od zkoušky odstoupil. Přesto získal od následujícího školního roku místo podučitele v Tvrdonicích. Studium učitelského ústavu zakončil 2. srpna roku 1873 opravnou zkouškou dospělosti, obdržel však jen vysvědčení třetího stupně, tedy nejhorší kladné hodnocení a získal oprávnění k výuce na obyčejných obecných školách s českým vyučovacím jazykem.²⁰

J. Úlehla v mládí, kresba, nedatováno; převzato z [Tá34], frontispis.
Fotografie z konce 70. let 19. století; převzato z [Ko67], str. 80.²¹

Závěrečná zkouška na učitelském ústavu neposkytovala oprávnění ke studiu na vysoké škole. V dubnu roku 1876 se proto J. Úlehla během svého působení v Rozvadovicích pokusil složit maturitní zkoušku na c. k. Slovanském gymnasiu v Brně, propadl však z latiny a řečtiny. Neuspěl také díky jisté psychické labilitě:

Já však jsem pilně se učil a tak, jak jsem věděl a rozuměl. A když jsem si myslil, že jsem připraven, odejel jsem do Brna. Zkoušku ústní z logiky a psychologie odbavil jsem si dobře, ale na druhý den, kdy začaly písemné práce, všechno běželo jinými koryty.

²⁰ J. Úlehla ve vzpomínkách v [Ha22] svůj neúspěch v řádném termínu zkoušky dospělosti nepřipomíná. Žádná sekundární literatura jej rovněž nezmiňuje. Informace plynou z katalogu žáků a protokolů o zkouškách dospělosti c. k. Slovanského ústavu ku vzdělávání učitelů v Brně (viz výše uvedený archivní fond).

²¹ V [Ko67], str. 64 byla reprodukována kresba připisována českému grafikovi a scénografovi Karlu Svolinskému (1896–1986). Vzhledem k jeho datu narození by byla spíše zhotovena podle fotografie, ba dokonce přímo podle portréту vpravo. Zrcadlové převrácení by v takovém případě bylo možné vysvětlit přímým překreslením obličeje na litografický kámen, z něhož byl následně tištěn frontispis [Tá34].

... A potom už mi bylo, jako by mě byli s duševní tabule mojí smazali všechno, co na ní bylo napsáno. Tenkrát jsem ovšem nerozuměl, co se se mnou děje, ač pamětní nepohotovost je věc všední a přirozeně se zesiluje únavou, rozčilením a duševním útlakem. ([Ha22], str. 27)

Maturitu sice mohl po roce zopakovat, ale nepokusil se o to. Nemohl proto studovat ani na univerzitě ani na technice. Svě vzdělávání však nevzdal, takřka po celý život si rozšiřoval svůj odborný rozhled samostudiem.

... v samé Mor. Orlici se objevil úvodník, kde se radí mladým lidem, aby se jedním neúspěchem nedali odrážeti; ale já dobře porozuměl, že se taková soustava zkušební velmi podobá hazardní hře, a že lépe bude, přestanu-li se učit pro zkoušky a pro vysvědčení, ale budu usilovati o své vzdělání vlastní.

([Ha22], str. 28)

Pedagogické působení a publikační činnost

V Tvrdonicích J. Úlehla vyučoval na dvojtřídní obyčejné obecné škole v roce 1872/73. Jako mladý začínající pedagog jistě plný ideálů obtížně snášel tamní zaostalé prostředí, kde řešil nedostatek dřeva na topení ve třídách i v kabinetu, minimum nezbytných pomůcek, zejména kříd a inkoustu nebo opovrhování školou ze strany zdejší samosprávy.²² Tuto tvrdou „lekci“ svého profesního života popsal v roce 1905 v úvaze *O povinnostech české inteligence k obecné škole* [Úk8]. Zde rovněž zmínil problémy se svým platem:

Nikdo se nestaral o to, co se se mnou děje. Okr. šk. dozorce se za celý rok do Tvrdonic nepodíval. Školní plat lidé proklínali a platili, až musili, starý Balga (tehdejší tvrdonický starosta, pozn. autora) vybíral školní plat, až musil, a já jsem dostával služné, až se něco školního platu takto nasbíralo. ([Úk8], str. 6)

Tvrdonice, budova školy, kde J. Úlehla vyučoval; nová budova z konce 19. století; foto autor, 2012.²³

²² Obyčejné obecné školy byly zřizovány obcemi a byly tedy materiálně zabezpečeny i společensky podporovány podle uvědomění zdejších obyvatel a vedení vsi. Ke koncepci a vývoji tehdejší školské soustavy viz následující kapitolu.

²³ Jistým fenoménem břevlavska na přelomu 19. a 20. století byly stavby nových školních budov, jež byly financovány Lichtenštejn a jež byly dokladem postupného zlepšování úrovně základního vzdělávání v obcích tohoto regionu. J. Úlehla k tomu poznamenal:

Dnes je v Tvrdonicích už škola čtyřtřídní. V Kosticích je také škola čtyř třídní a v Lanžhotě pětitřídní. Ve všech těchto osadách jsou od té doby nové školní budovy (tvrdonická na fotografii vpravo, pozn. autora). Jen že budov těchto nepostavily obce, nýbrž kníže Lichtenštejn za to, že mu obce pronajaly honitbu tuším na 30 let ... Lid jich nestavěl, školy ty stavěli se proti jeho vůli, za veliké zlosti jeho. Jenom to, že kníže pán napřed postavil kostel a pak školu, že jako veliký dobrodinec postavil školu zadarmo, mírnilo tento odpor. ([Úk8], str. 6–7)

Přes všechny nesnáze J. Úlehla neopustil své povolání a nevzdal se vlastního osobního rozvoje. Poctivě se na zdejší škole věnoval výuce i svému vzdělávání. Učil se matematiku a fyziku, věnoval se studiu dějin i cizích jazyků. V červenci roku 1873 se mu podařilo publikovat první článek *Jak by náš lid vzděláván býti měl* [Úč1], v němž se pokusil shrnout své dosavadní úvahy o vzdělávání, přičemž se velmi obracel k historii. O problematice sebevzdělávání se později rozepsal v práci *Jak se učit* [Úk5] (resp. [Úč29]), v níž se zabýval vhodnými metodami samostudia přírodovědeckých oborů i cizích řečí a zmínil se o důležitých jazycích, jež se sám v Tvrdonicích učil a následně obstojně ovládal:

Mám tu předně za věc nezbytnou, aby se mladý učitel naučil některým jazykům evropským alespoň tolik, aby v nich knihy mohl čísti. Jsou to ruština, angličtina, francština a němčina. Zkusil jsem na sobě, jak nesnadno jest člověku osamocenému učit se cizím jazykům ... Důležitou je dále pravdou, že pro samouky se hodí nejlépe ty metody, na něž samoukové připadli. ([Úč29], str. 343–344)

Rozvadovice, původní budova školy; foto autor, 2011.²⁴

Následující místo, také podučitelské, J. Úlehla získal od začátku školního roku 1873/74 v Bystřici pod Hostýnem. Přešel sem na vlastní žádost, neboť zde mohl pracovat po boku svého kolegy a věrného přítele J. Mrazíka, učitele bystřické školy. Po půl roce však odešel. Vykonal tzv. zkoušku učitelské způsobilosti pro obyčejné obecné školy, díky níž mohl působit již jako řádný učitel. Tuto pozici zastával od roku 1874 na jednotřídní škole v Rozvadovicích u Litovle. Zde byl velice úspěšný a oblíbený nejen díky pečlivé práci ve škole, ale také pro aktivní zapojení do života obce a zapálení ke kulturnímu dění širšího regionu. Stál u zrodu rozvadovické knihovny, pečoval o vzdělávání dospělých formou doučování, besed

---

Pro úplnost poznamenejme, že současný kostel (sv. Mikuláše, na fotografii vpravo) byl vystavěn až v letech 1940–41. Původní lichtenštejnský (dokončený roku 1884) byl stržen kvůli nestabilnímu podloží. Současná Základní škola Tvrdonice sídlí v budově z roku 1966, která stojí při silnici do Kostic.

²⁴ V současné době jsou Rozvadovice součástí města Litovle a nemají vlastní školu.

nebo studijních kroužků a hrál po okolí ochotnické divadlo. Na jeho činnost vzpomněla Libuše Konečná, dcera ředitele školy v nedalekém Nákladu takto:

Cvičil se zpěv, pořádali se besedy a přednáškové večírky, hrála se divadla, podnikaly se vycházky a výlety a probouzely se dívčí duše k chápání dobra a krásy. Ruchu toho účastnil se ovšem také Úlehla. Ani jediný podnik toho druhu, mladou družinou nákelskou v rámci »Obč. besedou« pořádaný, neobešel se bez jeho účasti. V každém programu dostal své číslo, a my, jeho kamarádi, jsme se již postarali o to, aby nikdy neodřekl. Recitoval na besedách, přednášel na večírkách i hrával divadlo. Dobře hrával »charakterní role« bezcitných otců, lakomců, zatvrzelých starců, a proto byl pro tento obor na nákelské scéně trvale engažován.

([Kn12], str. 641)

V Rozvadovicích J. Úlehla studoval zejména chemii a hledal možnosti představení této vědy žákům různými pokusy. Své závěry publikoval v roce 1875 v rozsáhlém popularizačním článku *O lučbě moderní* [Úč2] dokládajícím jeho odborný rozhled i pedagogické schopnosti.²⁵

V letech 1878 až 1882 J. Úlehla vyučoval na Vsetíně. Pracoval zde se stejným zapálením pro školu, sebevzdělávání i společenský život jako v předchozím místě. Narazil však na nelibost katolických kněží, neboť nechodil do kostela a studoval spisy anglického filozofa Herberta Spencera (1820–1903). Přeložil jeho dílo *Education; Intellectual, Moral and Physical* (1861), resp. *Vychování rozumové, mravné a tělesné* [Úp1]. K situaci poznamenal:

Neposuzovala se tu hodnota knihy, ani hodnota mého překladu, ale ten skutek, že učitel se opovažuje překládati knihu filosofickou. Po celém městečku mluvilo se o tom mnoho a rozčileně, a rozumí se, že se panu děkanovi dávalo napořád za pravdu. Katecheta i pan děkan s velikým důrazem upozorňovali, oni že filosofii studovali, a přece do takového díla že by se neodvážili. Z toho prý možno posouditi, jakou cenu má práce prostého učitele, jenž filosofie nestudoval.

([Úk8], str. 25–26)

Opovrhování Spencerem ze strany církve bylo zapříčiněno jeho liberalistickými a evolucionistickými názory a bylo prezentováno v soudobé literatuře.²⁶ Jeho kritika měla vliv na odmítání Úlehlovy práce kněžími a stavění překážek jeho pedagogické činnosti.

Ve Vsetíně se J. Úlehla oženil, vzal si švagrovou (sestru manželky) J. Mrazíka Eleonoru Distlovou (1858–1887) z Kladna.²⁷ Vztah však nebyl šťastný, trval jen krátce. E. Úlehlová onemocněla souchotinami a měla doporučení odejít z městského prostředí Vsetína. J. Úlehla proto požádal o přeložení. Roku 1882 získal místo na jednotřídní škole v Bilanech u Kroměříže, zlepšení manželčina stavu přestěhováním na venkov to však nepomohlo. Eleonora Úlehlová zemřela po vleklé nemoci na jaře roku 1887, zanechala po sobě dvě děti, Svetozara (1881–?) a Boženu

²⁵ V závěru tohoto článku J. Úlehla uvedl: *Úlohou naší bylo oznámiti čtenáře se zásadami moderní lučby a poněkud jej snad připravit ke studii krásné vědy této. Poštětí-li se nám v laskavém čtenáři vzbuditi lásku ku vědě této, pak jest účel vytknutý dosažen.* ([Úč2], str. 187)

²⁶ Viz např. Kachník J., *Nekřesťanská etika Spencerova a křesťanská etika Tomáše štítného a J. A. Komenského ve výchově*. Nákl. vl., Ivančice, 1906.

²⁷ Mrazíková žena byla Marie Distlová (1857–?).

(1882–?). Po půl roce J. Úlehla uzavřel sňatek s Emmou Schmidtovou (1853–1919) ze Vsetína a vzal do domácnosti svoji ovdovělou matku. Ze druhého manželství měl děti Vladimíra (1888–1947) a Miloslava (1890–1965).²⁸

Emma Úlehlová, roz. Schmidtová, nedatovaná fotografie, převzato z [Ko67], str. 65.

Od začátku svého působení Bilanech vedle obtížné rodinné situace i nelibosti kněžích J. Úlehla zažíval silný odpor ze strany školních úřadů. Neúprosně totiž při svých kulturních aktivitách, péči o vzdělanost obyvatel i samotnou výuku zastával názory českých vlastenců a opovrhoval rakouskou, resp. německy mluvící školní správou:

Zvláště byly (úřady, pozn. autora) pobouřeny, když Úlehla vrátil okresní školní radě německý přípis, žádaje český. Nastalo vyšetřování, Úlehla předvolán k hejtmanovi, hájil se směle, že on jako učitel český jest úředně povinen uměti jen česky a tudíž že má dostávat přípisy jen české. Došlo i k prudkému výstupu, při němž hejtman Úlehlovi hrozil četníky. Leč všechna obrana nebyla platna, Úlehla dostal důtku. Brzy pak se dostavily následky těžší. ([Ha12b], str. 55)

I s těmito nesnázemi J. Úlehla pilně pokračoval v sebevzdělávání v matematice a přírodních vědách, podnikal biologické exkurze po okolí i na Slovensko. Jejich význam pro vzdělávání rozvedl v roce 1890 v článku *Pro botanické vycházky* [Úč14]. Přípravoval se rovněž ke zkoušce učitelské způsobilosti pro měšťanské školy. Složil ji roku 1883.

S přibývajícimi léty pedagogické praxe postupně překonával své prvotní idealistické názory, uvažoval o výuce střízlivěji, ba dokonce přistupoval k povolání učitele s určitou skepsí danou jeho pracovními obtížemi. V roce 1885 reflektoval své dosavadní zkušenosti v zajímavém metaforickém dopisu *List učitele Jaromíra Lipenského učiteli Svetozaru Jesenskému* [Úč10], jenž signoval smyšleným pseudonymem, jménem pisatele listu. Napsal zde:

Patnácte tomu let, co jsem se stal učitelem národním. Ó, jak jsem se tenkrát pyšnil tímto jménem nade všechno krásným! Jakými city posvátnými se duše moje zachvívala vzpomínajíc, že náležím mezi lidi šťastné, již vyvolení jsou býti vychovateli svého národu, svého vlastního milovaného lidu ... Avšak běží časy, běží, všechno se mění. Čím více mi přibývalo zkušeností, čím více poznával jsem

²⁸ Pro další informace o Úlehlových manželstvích a dětech viz *Rodokmen Josefa Úlehly* výše.

sílu a hodnotu činitelů skutečných, tím více přesvědčoval jsem se chtě nechtě, že všechno básnické přeceňování učitelovy moci a možnosti jest omylem velikým. Nemluvě ani o tom, kterak jsem býval, ubíraje se za cílem vytyčeným a přispěti chtěje podle sil svých ke mravnímu i hmotnému povznesení své obce, ponížován a kárán od svých představených za každý svůj krok ku předu namířený, nedbaje toho, jakých nepříjemností a jakého příkoří mi bývalo zakoušeti nespravedlivě od mnoha rodičů nerozvážlivých, dospěl jsem vůbec ku poznání, že úkol, jenž na učiteli se žádá, nestačí síly tvora nadaného mocí jen přirozenou. ([Úč10], str. 27)

Úlehovy profesní problémy nadále rostly a přes získané oprávnění k výuce na vyšším stupni škol vyústily v březnu roku 1888 ke jmenovanému „těžšímu následku“, ke služebnímu přesazení na jednotřídku do Oslavice u Velkého Meziříčí.²⁹

Na tamní prostředí J. Úlehla vzpomínal jako na „Sibíř“ ([Ha22], str. 33), neboť nelehko prožíval proti jihovýchodní Moravě chladnější meziříčské počasí, oddálení od přátel i nehostinný a pro svoji rodinu malý školní byt. Nepublikoval kromě zmíněného [Úč7] o vycházkách jediný původní článek a nespolečně pracoval ve větší míře na společenském a kulturním životu obce. Přesto však díky své kvalitní učitelské práci získal přízeň oslavických obyvatel. Působil již od konce roku 1888 ve zdejší samosprávě a uskutečnil s všeobecnou podporou řadu změn ve škole. Inicioval úpravu zahrady, obohacení knihovny a především rozšíření školy na dvojtřídní. Prosazoval také výstavbu nové budovy, k níž však došlo až po jeho odchodu v roce 1910.

Oslavice, náves, vpravo budova školy z roku 1910; foto autor, 2012.³⁰

A za několik let jsme se zase setkali, byuše jinak stále v písemném spojení. Ředitel Lošťák v Příboře, jemuž mnoho o Tobě jsem vyprávěl, povolal Tě do Příbora na měšťanskou školu a já v Hodslavicích a po celém Kravařsku studoval jsem o prázdninách tešenitý a pikrity. Tehdy jsme se zase častěji stýkali a já přčasto

²⁹ Změna Úlehlova působiště byla v pracích o jeho životě a díle popsána jako „přesazení ze služebních příčin“ či jako „vyhnání na venkov“, resp. dále od Kroměříže s cílem utlumení jeho veřejného působení. Více viz např. [Ha12b], str. 59–60.

³⁰ V současné době je Oslavice součástí města Velké Meziříčí. V budově školy na fotografii sídlí Základní škola a mateřská škola Oslavice.

slýchal jsem od ředitele Lošťáka, jak je Tebou nadšen, i Tvým učitelováním i Tvým věděním!
([Kl12], str. 646)

Těmito slovy vzpomněl na Úlehlovův příchod do nového působiště v Příboře Josef Klvaňa (1857–1919), významný český přírodovědec a středoškolský profesor.³¹ V citovaném úryvku své statě *Milému příteli Josefu Úlehlovi* [Kl12] (k šedesátým narozeninám) trefně vystihl jeho věhlas, pedagogické schopnosti i vzdělání. Zmínil rovněž tehdejšího ředitele *c. k. Ústavu ku vzdělávání učitelů* v Příboře Josefa Lošťáka (1840–1909),³² který měl na Úlehlově „vysvobození“ z Oslavice zásadní podíl.

J. Úlehla vyučoval na chlapecké měšťanské škole v Příboře v letech 1892 až 1897. Zprvu příliš nepůsobil ve veřejném životě. Trávil mnoho času ve školním kabinetě, připravoval chemické a fyzikální pokusy nebo přírodovědné exkurze. Dokončil svoji první knihu, dvoudílné *Čtení o přírodě* [Úk1] a [Úk2], na něž navázal autobiografickým článkem *Jak jsem se učil botanice?* [Úč17]. Přeneseně vzato v něm předpověděl obsah dalších textů, jež publikoval v této profesní etapě, a nechal nahlédnout do průběhu biologických výletů a svého vřelého vztahu s dětmi:

Jsem již dvacet let učitelem a patnáct let sběratelem rostlin ... Však nejen oprávněn, myslím, že jsem i povinen povědět veřejnosti zkušenosti svoje.
([Úč17], str. 449)

„No, to je rejsek!“ odpovídá malý osmiletý rozumec, „pane, kdybys viděl, jak je maličký, černý jako kavečka, a pěkný! A oči ti má jako černá, špendlíková hlavička! A však pan učitel má, chytíl, však on nám ho třeba zítra ukáže!“ Na druhý den ráno, časně ráno, dobývali se hoši do školy, ještě dávno nebyl čas, a když jsem otevřel, vrazili všickni na mne: „Pane učiteli, Pavel, Josef atd. chce vidět toho rejška; prosíme vás, pane učiteli, ukažte mu ho!“
([Úč17], str. 488)

O metodice matematiky sepsal články: *O některých výhodách početních* [Úč15], *Jak se naučí žáci dělití methodou heuristickou* [Úč16] a *Mocniti a odmocňování methodou Hornerovou* [Úč21]. Přiblížil v nich zajímavé matematické postřehy i osvědčené metodické postupy výuky některých témat. Vlastní zkušenosti přitom prezentoval uvážlivě a přes svoji značnou sečtělost přiznával, že řadu znalostí si třeba ještě doplnit:

Abych předešel možnému nedorozumění, připomínám, že jsem na tyto výhody počtářské, jakož i na některé jiné, uvedené jak v tomto článku, tak i ve článku „O některých výhodách početních“ (Učitel IV. čís. 16 a 17.), připadl při své školské praxi sám. Při své nedostatečné znalosti literatury mathematické ovšem tvrditi nemohu a nechci, že bych já také byl jejich autorem prvním.
([Úč21], str. 629)

Plodnou odbornou práci J. Úlehla doplnil i zapojením do společenského dění. Bylo to sice později, o to však s větším zapálením. Připravoval a režíroval divadelní hry ochotnického spolku, tehdejšího centra příborského kulturního života,

³¹ J. Klvaňa se věnoval rovněž etnografii a fotografii. Vyučoval na gymnáziích v Kroměříži, Uherském Hradišti a Kyjově (dnes Klvaňovo gymnázium Kyjov). Více viz Kotík V., *Josef Klvaňa. Vzpomínka ke 135. výročí narození*. Klvaňovo gymnázium, Kyjov, 1992.

³² J. Lošťák byl významný středoškolský pedagog, školní inspektor, aktivní člen *Jednoty českých matematiků* a spoluzakladatel časopisu *Komenskýj*. Základní informace o jeho životě a díle viz [BM08], str. 232–237.

organizoval přednášky o technických vynálezech a pokrocích ve zdejší řemeslnicko-živnostenské besedě nebo prezentoval své poznatky z pedagogické praxe na setkání učitelů jednoty. V neposlední řadě inicioval postavení pomníku příborskému rodákovi, významnému historikovi Řehořovi Volnému (1793–1871).³³ Jednalo se o vůbec první sochu ve veřejném prostoru města, nepočítaje zpodobnění svatých.

V posledních letech Úlehlova působení v Příboře se uvažovalo o jeho ustanovení profesorem na jeho „alma mater“, Slovanském učitelském ústavu v Brně. Zařazení na nové místo bylo motivováno jeho profesními schopnostmi a bylo formálně možné díky uvolnění pozice hlavního učitele. Bylo iniciováno zejména J. Lošťákem a mělo všeobecnou podporu školských úřadů. Nakonec k němu však nedošlo, opět především kvůli odporu představitelů katolické církve.

A konec všeho? – Velmi smutný. Nejen pro Úlehlu, ale v přední řadě pro naše rakouské poměry kulturní a školské. Konec, jakým se zahanbuje celý rakouský stát se svým místodržitelem, svojí zemskou školní radou a svými inspektory . . . Zemská školní rada navrhla na uprázdněné místo profesorské Úlehlu jednomyslně, místodržitel ještě návrh výslovně ministerstvu doporučil, – leč Úlehla místa neobdržel. Neboť v Rakousku více než slovo místodržitelovo a povolání vysokého úřadu školního platí slovo biskupovo a arcibiskupovo. Když byl návrh zemské školní rady zaslán ministerstvu, zajel do Vídně vysoký hodnostář církevní, zajeli snad dva, vyličili Úlehlu jako nepřítele církve, neznaboha, kazitele mládeže a jmenování bylo zmařeno. ([Ha12b], str. 75–76)

V důsledku této anabáze byl J. Úlehla služebně přesazen v září roku 1897 na místo prozatímního správce nově zřízené měšťanské školy v Kloboukách u Brna.³⁴ Zásluhou školské rady byl později jmenován ředitelem, přičemž byl podporován zdejším evangelickým farářem Ferdinandem Císařem (1850–1932).³⁵ S ním se velice spřátelil. Byť byl rozdílného názoru na víru, často se s ním scházel a debatoval o filozofických, politických i vědeckých otázkách. V Kloboukách se také seznámil se zdejším učitelem E. Havelkou.

Zprvu měl pochopitelně mnoho práce ve své nové roli, ve vedení školy. Stmeloval pedagogický sbor, porady organizoval spíše jako přátelské rozhovory, při nichž

³³ Ř. Volný byl středoškolský profesor a později benediktýn kláštera v Rajhradě. Podrobně se věnoval dějinám a místopisu Moravy. Základní informace o jeho životě, díle i příborském pomníku viz Jalůvka J., *Učený člen benediktinského opatství v Rajhradě*. Měsíčník města Příbora, srpen 2005, str. 8.

³⁴ Vzniku kloboucké měšťanské školy předcházelo sloučení tamní evangelické a katolické obyčejné obecné školy pod jednu správu v roce 1874 a postavení nové budovy roku 1875. Následovalo mnoho rozporů daných zvyšujícím se vlivem minoritnějších evangelíků na chod interkonfesijní školy. Postupem času, s rostoucím počtem dětí došlo k přístavbě severního a východního křídla budovy a k vyhovění žádosti místní školní rady o zřízení měšťanské školy. K jejímu otevření došlo ve školním roce 1897/98. Více informací viz [BH97] a Havelka E., *Protestantské školství v Čechách a na Moravě*. Dědictví Komenského, Praha, 1910, str. 185–194. Základní informace o historii klobouckého školství také uvádí kvalitní webová stránka současné ZŠ Klobouky u Brna <http://www.zsklobouky.cz/historie.htm> [cit. 2015–11–15].

³⁵ F. Císař byl významný český evangelický duchovní, působil jako farář v Krabčicích u Roudnice nad Labem, Vanovicích u Jevíčka, Novém Městě na Moravě, Kloboukách u Brna a později jako tzv. superintendent (vedoucí duchovní) evangelické církve na Moravě. Byl přítelem prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka. O jeho osobnosti viz Pučálková E., *Život a dílo superintendenta Ferdinanda Císaře*. Diplomová práce, FF MU v Brně, 2009. O vztahu F. Císaře a J. Úlehly viz [Ko67], str. 41.

povzbuzoval své kolegy. Intenzivně pracoval na dovybavení učeben, zejména obstarával nejrůznější pomůcky k výuce přírodovědných i humanitních předmětů. Šířil rovněž dobré jméno školy a otevíral ji městu. Rodiče žáků i veřejnost zval na začátku a na konci školního roku, při svátcích nebo jiných příležitostech k besedám, na nichž promlouval o vzdělávání a motivoval k němu.

Klobouky u Brna, budova školy s přistavěným východním křídlem, stav po roce 1897.³⁶

Z tvůrčího a odborného hlediska patřilo Úlehlovo působení v Kloboukách k dosud nejplodnějším. Vyšly jeho *Listy paedagogické* [Úk3] zahrnující řadu dříve publikovaných i původních statí o výuce a vzdělávání, první díl historické monografie *Dějiny matematiky* [Úk4] a v neposlední řadě učebnice přírodopisu pro měšťanské školy [Úu1] až [Úu12].

Učitelský sbor kloboucké školy, J. Úlehla sedící v první řadě, školní rok 1901/02.³⁷

³⁶ Fotografie je převzata z [BH97], str. 8.

³⁷ Fotografie je převzata z [BH97], str. 11. Zde jsou uvedena tato jména vyučujících. Zadní řada zleva: Mistr, Bretschneider, Vaňek, Bazalová, Havelka, Mistrová, Franc, Bím. Přední řada zleva: Kožíšková, Úlehla, Klímová.

Z organizačního pohledu byla významná Úlehlova činnost v učitelských spolicích, zejména spoluzaložení *Věstníku ústředního spolku učitelských jednot na Moravě* nebo redigování pedagogické edice *Encyklopedická knihovna Dědictví Komenského*, o níž později podrobně referoval ve stejnojmenném článku [Úč50].

Ve školním roce 1905/06, od února do září J. Úlehla krátce vedl dívčí měšťanskou školu v Jaroměřicích nad Rokytnou. Přesl sem na vlastní žádost. Její důvod není úplně zřejmý, sekundární zdroje k ní uvádějí rozpory v kloboucké školské radě, které J. Úlehla nelehko snášel.³⁸ Další motivací jeho odchodu z Klobouk mohla být snaha přejít v závěru své kariéry zpět na rodnou jižní Moravu. To se mu nakonec podařilo. Od září roku 1905 do začátku října roku 1912, tedy do odchodu do penze J. Úlehla řídil chlapeckou měšťanskou školu ve Strážnici. Ještě před ustanovením do této funkce o tamním prostředí napsal:

Jest na moravském Slovensku město, jež má vyšší gymnasium a dvě měšťanské školy, chlapeckou a dívčí. Předsedou byl farář mnoho let. Měšťanské školy ty neměly po tu dobu učebných pomůcek jiných, než které zhotovili učitelé sami, ani jediného fyzikálního stroje, ani jediné koupené mapy. Znam místní školní radu, která žádá, aby ředitel měšť. školy dopodrobna vypočítával a odůvodnil potřeby a utensilie pro fyzikální pokusy na celý školní rok, aby z toho pak místní školní rada zakoupila, čeho potřebu uzná a kdy toho potřebu uzná. ([Úk8], str. 14–15)

Díky této výrazné kritice bohužel podpořil odpor proti své osobě i práci ze strany katechetů. Předznamenal nelehké vedení strážnické školy, přičemž dokonce čelil kněžími iniciované žalobě pro urážení u zemské školní rady. Postupně však dokázal svoji obtížnou pozici obrátit k lepšímu. Získal podporu pro vybavování učeben novými pomůckami a inicioval výstavbu nové budovy. Jeho oblibu i kvalitní učitelskou práci vycházející z jeho širokého rozhledu lze doložit citací ze vzpomínkového listu Karla Rebula (1890–1914) ze Strážnice:³⁹

Pan řed. Úlehla jest jedním z těch vzácných lidí, kterým domácí obzor nestačil, kteří vychovávali se dle vzoru cizích, staletých kultur. U lidí tohoto druhu nebývá zpravidla velkého rozporu mezi teorií a praxí a to jsme pozorovali zvláště zřetelně: Na př.: Demokracie není p. řed. Úlehlovi bezobsažným slovem, jímž se prokládají paratní řečnické výkony, nýbrž plnou uvědomělou hodnotou. ([Re12], str. 647)

Od začátku působení ve Strážnici až do konce života J. Úlehla pilně pokračoval v odborné práci. Připravil k vydání učebnici kalkulu *Počet infinitesimální* [Úu13], *Počtenice pro měšťanské školy* [Úu14] až [Úu17] a publikoval druhý díl *Dějín matematiky* [Úk9]. Sepsal rozsáhlé filozofické dílo *Zkoumání o výchově člověka* [Úk14] až [Úk23] a k vydání připravil svazek *Rozpravy metodické* [Úk25]. O reformních tendencích ve vzdělávání, didaktických otázkách přírodovědných předmětů i o životě učitelské obce dále pojednal v desítkách článků uveřejněných v našich pedagogických časopisech.

³⁸ Viz [Ha12b], str. 94; [Ko67], str. 40.

³⁹ K. Rebul byl strážnickým rodákem, synem advokátního písaře a studentem zdejšího gymnázia pobírajícím stipendium pro nemajetné. O jeho životě se nepodařilo dohledat podrobnější informace. Uvedené údaje plynou z korespondence autora s Ludmilou Mrkvovou, vyučující na současném strážnickém Purkyňově gymnáziu a z její práce *Vyšší bratrské školství a strážnické gymnázium*. Občanské sdružení při Purkyňově gymnáziu, Strážnice, 2007.

Strážnice, budova měštanské školy z roku 1910, dnes Základní škola Strážnice; foto autor, 2012.

Lipov u Hodonína, budova měštanské školy z roku 1925 (přístavba k původní obecné škole vlevo), dnes Základní škola a mateřská škola Jaromíra Hlubíka, Lipov; foto autor, 2012.⁴⁰

⁴⁰ J. Hlubík (1905–1958) byl významným učitelem lipovské měštanské školy ve 30. letech 20. století. Aktivně se podílel na chodu Sokola a Junáka, během druhé světové války se zapojil do protifašistického odboje a po jejím skončení znovu vyučoval v Lipově. Po únoru 1948 byl perzekuován a posléze byl zaměstnán v potravinářském průmyslu. Základní informace o jeho životě a díle uvádí stránka lipovské školy <http://www.zslipov.cz/clanky.htm> [cit. 2015–11–17].

V letech 1912 až 1914 vykonával funkci inspektora českých škol spolku *Komenský* ve Vídni.⁴¹ Aktivně pracoval i po vzniku Československé republiky, ve 20. letech 20. století pomáhal se zřízením a vybavením nové měšťanské školy v Lipově u Hodonína. Zemřel zde 22. prosince 1933.⁴²

*Kdyby se můj život měl opakovati,
nevolil bych jiný než ten, který jsem prožil,
neboť mnoho měl krásných, světlých okamžiků . . .
když můj otec přečta můj překlad Spencerova Vychování řekl k matce:
»A přeci si náš Josef zvolil pěkné zaměstnání životní!«*

([Ha22], str. 37–38)

Úlehlův hrob, hřbitov v Lipově u Hodonína; foto autor, 2012.

⁴¹ Spolek *Komenský* byl založen českými krajany ve Vídni roku 1872, obecnou školu s českým vyučováním jazykem se mu podařilo zřídit v roce 1883, gymnázium v roce 1919. Je činný i v současné době, přičemž je zřizovatelem také mateřské školy. Informace o jeho činnosti a historii uvádí domovská stránka spolku <http://www.komensky.at> [cit. 2015–11–16].

⁴² Dne 27. října roku 1932 J. Úlehl upadl ve svém pokoji v Lipově a utrpěl zlomeninu levého kyčelního kloubu. Od této nešťastné události byl upoután na lůžko, v květnu roku 1933 byl v brněnské nemocnici u sv. Anny relativně úspěšně operován, avšak kvůli svému vysokému věku nemohl dostatečně rehabilitovat. Byl sužován stále výraznějším tělesným oslabením, bolestmi a proleženinami. Celkovému vyčerpání organismu podlehl doma 22. prosince roku 1933 přibližně v 6 hodin večer. Informace plynou z Úlehlůva nekrologu [Vo34], str. 170–171, a z Úlehlůvy korespondence s J. Groulíkem, spoluautorem učebnic přírodopisu, uložené v archivu Moravského zemského muzea v Brně, fond *Josef Úlehl*, sign. 41/82.

Úlehlova pamětní deska

Úlehlova pamětní deska je umístěna na zmiňovaném domě č. p. 352, resp. č. o. 4 v podivínské ulici Komenského. Je zhotovena z bronzu v podobě nízkého reliéfu o rozměrech přibližně 50 × 85 cm. V horní části je vymodelován dominantní Úlehlův portrét z profilu, pod nímž je vystouplý hlavní text s versáلكovou sazbou: *Zde se narodil 16. března 1852 Josef Úlehla, český filozof a pedagog.* Na posledních dvou řádcích pod drobným ornamentem jsou doplněna slova: *Desku tuto zřídilo r. 1922 svému vůdci moravské učitelstvo.*

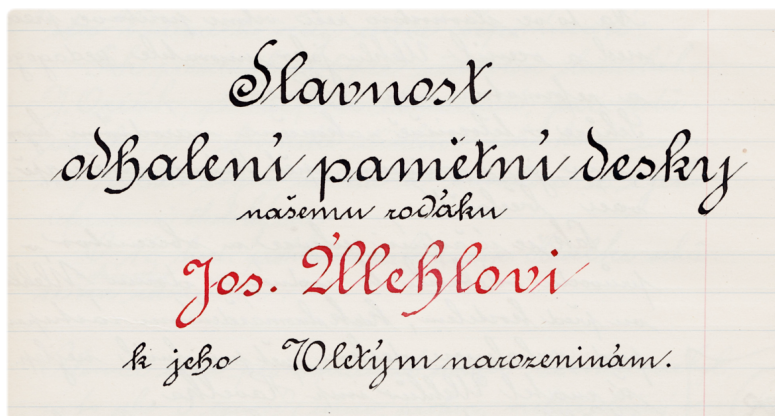
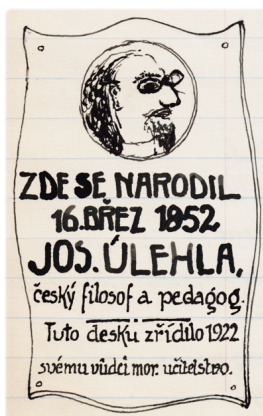
Podivín, pravděpodobný Úlehlův rodný dům a pamětní deska; foto autor, 2012 a 2014.

Úlehlova podobizna zarámovaná kruhovým zdobením byla odlita samostatně a byla do plochy druhotně vsazena a přichycena šesti železnými šrouby. Na spodním okraji desky bylo otisknuto jméno Polák. O koho se jednalo, se však nepodařilo dohledat. Šlo pravděpodobně o autora plakety, avšak reliéfy portrétu a samotného textu mohly mít různé tvůrce.

Pamětní deska byla zhotovena zásluhou učitelské jednoty Komenský v Břeclavi a ústředím učitelských jednot v Brně. Byla odhalena v neděli 3. prosince 1922 dopoledne při velké ceremonii, jež byla zahájena slavnostní schůzí břeclovské jednoty s projevem E. Havelky a vystoupením zdejšího pěveckého sboru. O programu celé akce bylo pod příslušným datem podrobně referováno v místních kronikách, v *Letopisu města Podivína*, *Školní kronice měšťanské školy* a *Školní kronice obecné školy*.⁴³ V poslední jmenované bylo o samotném představení plakety napsáno:

Slavnost odhalení vykonala se před rodným domem v Komenského třídě proti kostelu (nynější majitel obchodník Theobald Štork), kde shromáždilo se domácí obyvatelstvo i cizí hosté. Promluvil opět insp. Havelka, vyzvedl z nápisu desky zejména slova „český filozof a pedagog“ a vyložil domácím, v čem je velikost Úlehlůva ... Předal pak pamětní desku pod ochranu města. Starosta města Adolf Ledl rád ochranu přislíbil a vyslovil za město úctu k oslavenci.

⁴³ Uvedené dokumenty jsou uloženy v Státním okresním archivu Břeclav se sídlem v Mikulově, fond *Archív města Podivína*, sign. NAD 114.

Kronika měšťanské školy v Podivíně, zápis o odhalení Úlehlovy pamětní desky (výřezy stránky), 5,3 × 8,3 cm a 14,8 × 7,9 cm.

Počasi slavnostního dne bylo velmi sychravé, doprovázené silným větrem a deštěm se sněhem. V kronice měšťanské školy je napsáno: *Řečnická tribuna před domem rodným postavená a ozdobená ratolestmi, věnci, praporky a nápisy stála tu omšelá, zmoklá, z ní visely ozdoby jako cáry a celé prostranství samá voda a bláto.* V téže dobovém dokumentu bylo uvedeno, že sám J. Úlehla pro nepřízeň počasí na slavnost nedorazil a že na závěr programu *vystoupil na tribunu starosta p. Ledl a promluvil asi takto:*

Je zajisté ctí pro naše město, že zrodil se zde náš velký myslitel a to v malé chaloupce, jež na tomto místě stávala, tak jako mnoho jiných našich velikánů. Občané naši oslavence neznají a nejsou jim ani známy jeho činy a spisy ... My občané podivínští děkujeme oběma jednotám, že seznámily nás se zásluhami tohoto našeho rodáka a těšíme, že celý národ jeho významu uznává ... Z občanů podivínských nezná (mimo učitele) svého rodáka Úlehlu nikdo a jen 4–5 ovšem nejstarších lidí (80–90 letých) dovede se na jméno Úlehla upamatovati, neboť jeho rodiče se sem přistěhovali z okolí, prováděli tu krupařství po několik let a brzy po narození Josefově se jinam odstěhovali.

Zmiňovaná neznalost místních obyvatel o životě a díle svého rodáka zcela koresponduje s výše prezentovanými místy Úlehlova života, resp. studií a profesního působení. Autor tohoto textu je navíc názoru, že na místě budovy s pamětní deskou nemuselo nutně k jeho příchodu na svět dojít. Jednak J. Úlehla polohu svého rodného domu nemusel přesně znát, jednak v matričním záznamu jeho narození bylo jako číslo popisné příslušného objektu uvedeno 199.⁴⁴ Podle stabilního katastru, resp. mapování Podivína z roku 1826 se tato budova nacházela při dnešní ulici Dolní Valy přibližně 200 metrů severně od č. p. 352. Současné č. p. 199 se vyskytovalo rovněž na uvedené ulici, přičemž se zde do dneška dochovaly pouze jeho základy.

Umístění Úlehlovy plakety a tím i „určení“ rodného domu mohlo mít tři důvody. Mohlo skutečně označovat místo narození, mohlo být zvoleno podle bydliště rodiny nebo mohlo být iniciováno zmiňovaným majitelem objektu T. Štorkem, provozovatelem občanské záložny, a tedy motivováno určitou společenskou prestiží či dokonce snahou o reklamu. Objekt č. p. 199 mohl být zanesen do matriky

⁴⁴ Viz matriku narozených města Podivína, Moravský zemský archiv Brno, číslo matriky 3177, strana 41.

chybně, mohl být bydlištěm Úlehlových nebo porodní báby, u níž k Úlehlovu narození došlo. Případné další kombinace byly pochopitelně možné.

Pamětní deska byla původně pověšena na úrovni prvního patra domu pod fasádním nápisem „občanská záložna“ ve výšce přibližně čtyři metry a byla situována nalevo od vstupních dveří.⁴⁵ Během rekonstrukce objektu v 70. letech 20. století byla přemístěna napravo od vchodu do roviny přízemních oken, čímž se pro nižší polohu stala čitelnější, avšak náchylnější k poškození nebo odcizení.

Vlevo odlití Úlehlovy pamětní desky, R. Rousek a autor při snímání kaučukového negativu.
Vpravo R. Rousek, K. Nedbálek a autor před zasádrovanou formou.
Foto K. Nedbálek a autor, 2014.⁴⁶

V roce 2014 autor této monografie zhotovil v přesnou kopii plakety, aby zachoval její podobu v případě ztráty. Učinil tak díky velkému pochopení a souhlasu podivínského starosty pana Stanislava Machovského a spolumajitele domu pana Karla Nedbálka. Reprodukcí provedl přímo na místě, tedy bez sejmutí originálu ze zdi, se zřetelem na šetrnost vůči nemovitosti a s následujícím postupem.

Povrch reliéfu byl očištěn a naimpregnován separátorem na bázi vosku a oleje. Následně byl natřen dvousložkovým vulkanizačním kaučukem tvořícím elastickou formu a zachycujícím veškeré detaily předlohy. Použita k tomu byla pryž s nízkou

⁴⁵ Původní umístění plakety je zdokumentováno dobovými fotografiemi. Jednak je viditelné na staré pohlednici Podivína z roku 1939 dostupné z <http://podivin-na-pohlednicich.wz.cz/133-pohlednice-podivin.php> [cit. 2015–11–08], jednak je zobrazeno v [Ko67], str. 48.

⁴⁶ Autor touto cestou děkuje svému příteli Rudolfovi Rouskovi za vydatnou pomoc při odlití plakety. Vází si také vstřícnosti a ochoty podivínského starosty i spolumajitele domu.

stékavostí vhodná na svislé plochy, přičemž byla aplikována ve třech vrstvách pro dosažení celkové tloušťky cca 3 až 5 mm. Po vyzrání byla zafixována pevným sádrovým překryvem. Viz levou horní a pravou fotografii výše.

Získaný negativ se skládal ze dvou částí a byl jednoduše oddělitelný od originálu. Nejprve byla odloupena sádrová část a následně opatrně stažena kaučuková vrstva (viz levou dolní fotografii výše). Po opětovném sestavení formy z ní byla z laminátu vyztuženého skleněnými vlákny odlita reprodukce kovové předlohy. Byla provedena ve dvou vyhotoveních, v jednom byla pro účely prezentace opatřena nástřikem v barvě imitující bronz, ve druhém byla ponechána v surové podobě lépe vykreslující povrch reliéfu. Samotná forma byla posléze zlikvidována, neboť použitý kaučuk se přes svoje výborné reprodukční vlastnosti časem zdegraduje, zejména se mírně smrštuje a trhá a již neumožňuje další použití. Zhotovení laminátového pozitivu již autor provedl doma v dílně.

Laminátový odlitek Úlehlovy pamětní desky a jeho zhotovení; foto autor, 2014.

Pamětní deska představuje nejen doklad Úlehlova narození v Podivíně, též svým rokem odhalení připomíná jeho sedmdesáté jubileum a odráží tehdejší uznání vynikajícího pedagoga napříč odbornou veřejností i uvědomění jihomoravských učitelských jednot majících zásadní podíl na jejím zhotovení. Nezbyvá než doufat, že v budoucnu nedojde ke ztrátě tohoto historicky i materiálně cenného artefaktu. Pokud by přesto došlo k nenávratnému poškození nebo odcizení reliéfu, bylo by jej možné podle zhotovené nenabarvené přesné kopie odlít znovu. Rovněž by bylo realizovatelné tuto laminátovou reprodukci ošetřit nátěrem odolávajícím povětrnosti a ve vhodné patinované podobě umístit místo originálu.

LITERATURA

- [BH97] Bobková D., Hájek Z., *Almanach vydaný ke 100. výročí otevření měšťanské školy v Kloboukách u Brna*. ZŠ Klobouky u Brna, 1997.
- [BM08] Bečvářová M., *Česká matematická komunita v letech 1848 až 1918*. Edice Dějiny matematiky, svazek č. 34, Prometheus, Praha, 2008.
- [Ha12a] Havelka E., *Josef Úlehla, vynikající český pedagog*. Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě 11(1911–1912), č. 24 ze dne 16. března 1912, str. 624–635.
- [Ha12b] Havelka E., *Josef Úlehla. Život a dílo*. Družstvo knihtiskárny, Zábřeh, 1912.
- [Ha22] Havelka E. (ed.), *Úlehla. Zpomínky a úvahy k jeho sedmdesátinám*. Ústřední spolek učitelský na Moravě a ve Slezsku, Brno, 1922.
- [Kl12] Klvaňa J., *Milému příteli Josefu Úlehlovi*. Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě 11(1911–1912), č. 24 ze dne 16. března 1912, str. 646.
- [Ko67] Kopáč J., *Josef Úlehla a moravské učitelstvo*. Universita J. E. Purkyně v Brně, Brno, 1967.
- [Kn12] Konečná L., *Vzpomínka na Josefa Úlehlu*. Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě 11(1911–1912), č. 24 ze dne 16. března 1912, str. 640–643.
- [Re12] Rebul K., *Ředitel Úlehla mezi lidem*. Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě 11(1911–1912), č. 24 ze dne 16. března 1912, str. 646–647.
- [Tá34] Tábořský F., *Několik listů Josefa Úlehly*. Radhošť, Praha, 1934.
- [ÚI94] Úlehla I., *Vladimír Úlehla*. Universitatis Masarykiana, Brno, 1994.
- [ÚV49] Úlehla V., *Živá píseň*. František Borový, Praha, 1949.
- [Vo34] Vojkůvka J., *Úlehla v Lipově*. Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě 31(1933–1934), č. 13–14 ze dne 4. ledna 1934, str. 169–171.